

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MOLNÁR MÁTÉ**
A CAMPALDINÓI CSATA
- **KORPÁS ZOLTÁN**
A TÖRTÉNELMET A GYŐZTES ÜTKÖZETEK ÍRJÁK
- **GUITMAN BARNABÁS**
A CSÁSZÁR GONDOLATAINAK TANÚJA
- **MARTÍ TIBOR – PÁLFFY GÉZA**
A KÖZÖS UDVARI SZOLGÁLATTÓL A FEGYVERES
KONFLIKTUSIG
- **RING ÉVA**
SZANISZLÓ ÁGOST LENGYEL KIRÁLY ELRABLÁSA
- **MONOSTORI TIBOR – SMID BERNADETT**
MAGYAROK A SPANYOL INKVIZÍCIÓ ELŐTT A 16-18.
SZÁZADBAN
- **SZEMLE**
KORPÁS ZOLTÁN, SZUROMI KRISTÓF, SZOKOLA LÁSZLÓ,
MARTÍ TIBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

12. (44.) évfolyam 2022. 3.

TARTALOM

Háborúk, csaták és krónikások. A történelmi emlékezet forrásai (Martí Tibor)	371
<i>Tanulmányok</i>	
Molnár Máté: A campaldinói csata	375
Korpás Zoltán: A történelmet a győztes ütközetek írják. Dicső Lepanto és elfeledett Preveza	401
Guitman Barnabás: A császár gondolatainak tanúja. Történetírás az univerzális monarchia ideológiájának szolgálatában	437
Martí Tibor – Pálffy Géza: A közös udvari szolgálattól a fegyveres konfliktusig. Egy spanyol és egy magyar nemes (Melchor de Robles és Pethő János) találkozásai a 16. századi Közép-Európában	455
Ring Éva: Szaniszló Ágost lengyel király elrablása. Az uralkodói legitimitás kérdése a 18. század végi lengyel politikában	485
<i>Műhely</i>	
Monostori Tibor – Smid Bernadett: Magyarok a spanyol inkvizíció előtt a 16–18. században. Egy kutatási projekt és adatbázis-építés első lépései	501
<i>Szemle</i>	
„A legemlékezetesebb és legmagasztosabb alkalom, amit a századok láttak” (Korpás Zoltán)	517
Lepanto és azon túl. A vallási idegenség képei Genovából és a keresztény Mediterráneumból (Szuromi Kristóf)	521
Háború és hadviselés Kelet-Európában a 15. század második felében (Szokola László)	526
A Habsburg-ház és a Vasa-dinasztia kapcsolatai a 17. század középső harmadában (Martí Tibor)	530

Jelen számunkat Martí Tibor szerkesztette

Lepanto és azon túl

A vallási idegenség képei Genovából és a keresztény Mediterráneumból¹

Az oszmán flotta felett aratott 1571. évi lepantói keresztény győzelem 450. évfordulóján tanulmánykötet jelent meg Laura Stagno művészettörténész, a Genovai Egyetem munkatársa, a genovai Palazzo del Principe Múzeum igazgatója, valamint Borja Franco Llopis művészettörténész, a madridi Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED) munkatársa, a „Before Orientalism: Images of the Muslim Other in Iberia” nemzetközi kutatócsoport vezető kutatójának közös szerkesztésében, a Leuven University Press gondozásában. Az álló formátumú, puha fedelű kötet borítóján egy leláncolt török képmása látható, amely a Korfu szigetére visszatérő győztes keresztény flottáról Brüsszelben készült falikárpit részét képezi, és a genovai Palazzo de Principe lepantói csatát bemutató kiállításának egyik darabja. Az angol nyelvű tanulmánykötet a 16. században óriási európai visszhangot kiváltó tengeri csata egyik kevésbé feldolgozott területére helyezi a hangsúlyt: az összecsapás 16. századi dél-európai narratíváira, képzőművészeti, ikonográfiai reprezentációjára és a legyőzött, foglyul ejtett török képére a Mediterráneum térségében. Ennek is köszönhetően a művészettörténet, a vizuális és kulturális emlékezet, valamint a 16. századi eszmetörténet is központi eleme a kiadványnak, így főcíme (magyarra fordítva: Lepanto és azon túl) kifejezetten találónak mondható.

Tematikáját tekintve a kötet három fő részre oszlik. Az előszót követő első nagyobb rész egy általánosabb bevezetőnek is tekinthető, melyben a 16–17. századi Dél-Európa oszmánképét és az angol nyelvű irodalomban *great other*ként emlegetett ellenségképet elemző tanulmányok találhatók. A kötet második – leggazdagabban illusztrált – egysége már első sorban a fő tematikai részt öleli fel, vagyis a csata ikonográfiai és narratív emlékezetét, míg az utolsó, harmadik szakasza a diadal egy kevésbé tárgyalt utóhatása, a fogságba, illetve rabszolgasorba került török képe köré épül spanyol, illetve itáliai kontextusban.

Ahogy az előszóban is olvasható, a lepantói csatát, noha hosszú távon nem jelentett áttörő sikert, már lélektani hatása miatt is hatalmas eufóriával ünnepelt diadalként emlegették Európa-szerte, és a kortárs kútfők olvasatában a keresztény és az iszlám világ, a Nyugat és a Kelet összecsapásaként is megjelent. Napjainkig számos publikáció látott napvilágot a csatáról és annak következményeiről a történettudomány különféle területeit állítva középpontba (politika-, művészet-, társadalom- és hadtörténet stb.), jelen kötet azonban egyetlen multidiszciplináris kiadványban kívánja szemléltetni Lepantónak az irodalomra, a képzőművészetre és a propagandára gyakorolt hatásait, nagyobb hangsúlyt fektetve az olyan – napjainkra kissé háttérbe szorult – résztvevőkre, mint például Genova.

¹ Stagno, Laura – Llopis, Borja Franco (eds): *Lepanto and Beyond. Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean*. Leuven, Leuven University Press, 2021. 324 p.

Az első fejezetet a kötet szerkesztőpárosának tanulmánya nyitja (*A Brief Review of the Scholarly Literature on Representation of the „Turk” and Images of Lepanto in Italy and Iberia*). Az írás a kora újkori Mediterráneum törökképének historiográfiai áttekintéseként szolgál: Stagno a törökképet és a lepantói csata emlékezetét mutatja be a kora újkori Itáliában, míg Llopis ugyanezt ismerteti spanyol kontextusban. Stagno kiemeli, hogy az itáliai államokból gazdag írott és vizuális forrásanyag maradt ránk – legyen szó akár a kegyetlen, akár a raboskodó török képeről –, a szakirodalom mégis elsősorban a velencei, illetve a szicíliai forrásbázisra támaszkodott, míg a legalább ennyire érdekes genovai kontextus jóval kevésbé feldolgozott. Mindemellett az 1571-es keresztény győzelem a Szent Ligát létre hívó V. Piusz pápa hosszú távú emlékezetének is része lett, és XI. Kelemen oszmánellenes politikájának idején is felerősödött.

Az Ibériai-félsziget oszmánképét illetően a történettudomány mind a mai napig adós egy művészettörténeti összefoglalóval a 16–17. századi törökábrázolásokról, holott az itáliai, németalföldi és közép-európai területekhez hasonló forrásbázis és politikátörténeti háttér miatt erre jó lehetőség kínálkozna. A lepantói csatát követően Itáliában markáns V. Piusz-kép alakult ki, és hasonlóan formálódott a II. Fülöp spanyol király személye köré épülő propaganda. A csata vizuális reprezentációja megjelenik többek között Tiziano és El Greco munkásságában, Sevilla pedig kiemelt jelentőséget kapott az ünnepségek során. Llopis azonban rámutat arra, hogy mindezek ellenére a győzelemmel kapcsolatos megemlékezések kevésbé bizonyultak látványosnak az itáliaiakhoz képest.

A második tanulmányban Stephen Hutchinson a másféleségből, illetve a hegeli idegenségből eredő ellenségképet mutatja be keresztény és muszlim oldalról, ezzel módszertani és eszmetörténeti bevezetést szolgáltatva a kötetnek (*Multiple Alterities in the Ottoman Empire*). A 16–17. századi törökkép alakulása Európa-szerte nagyban függött a keresztény hatalmakkal való konfrontáció mértékétől, ami alól a Földközi-tenger térsége sem volt kivétel. Hutchinson ezután a későbbi tanulmányokban részletesebben is előkerülő rabszolga, fogoly és renegát toposzát mutatja be a két „ősellenség” összeütközésének függvényében.

A második, egyben legnagyobb tematikai egység Stefan Hanß tanulmányával kezdődik (*Event and Narration. Spanish Storytelling of the Battle of Lepanto in the Early 1570s*). A tanulmány bemutatja, hogyan vált a lepantói győzelem mind a spanyol Habsburg, mind a velencei reprezentáció és propaganda egyik központi elemévé, kiterjedve az írott elbeszélésekre, a nyilvános ünnepélyekre és a tárgyi emlékyagra is. A munka a lepantói csatáról szóló spanyol narratívák főbb csoportjait mutatja be, rámutatva arra, hogy míg például Velence a sikert leginkább keresztény győzelemként értelmezte (amelyben kiemelt szerepet tulajdonított magának), addig a spanyol reprezentációban a csata mint Habsburg-diadal került előtérbe, erősítve ezzel a korabeli felfogást a dinasztia kiválasztottságáról. A tanulmányban vizsgált forráscsoportok közé tartoznak a keresztény flotta parancsnokainak, Don Juan de Austria és Giovanni Andrea Doria beszámolói, az Itáliában egymással vetélkedő spanyol és velencei propaganda nyomtatásban is megjelent termékei (amelyek Bécsbe és Közép-Európába is eljutottak), a nyilvános ünnepélyek, a diadalmenetek, illetve a győzelmi reprezentációra jellemző ikonográfiával ellátott korabeli tárgyi emlékyag.

Víctor Mínguez tanulmányában a csata korabeli ábrázolásainak egyik toposzát, a „halott törökök tengerét” ismerteti (*A Sea of Dead Turks: Lepanto and the Iconographies of Hell and the Flood*). A toposz Giorgio Vasarinak a vatikáni Sala Regiában található, 1572-ben készült freskóinak harmadik részén alapul, amely azt ábrázolja, amikor a tengerbe zuhant törökök és berberek elmerülnek. Magának a jelenetnek az előzményei megtalálhatók Michelangelónak az özönvízről és az utolsó ítéletről készült alkotásain, valamint Rafaellónak

és Giulio Romanónak a Milvius hídi csatát megelevenítő festményén. Mínguez több spanyol és itáliai alkotáson keresztül mutatja be az említett toposz előzményeit, valamint azt, hogy a toposz miként vált a kereszténységnek az iszlám felett aratott győzelmének metaforájává. A szerző emellett kitér a többnyire domonkosok közvetítése által az Újvilágban megjelent reprezentációkra, rámutatva Lepanto emlékezetének és a legyőzött, alámerülő muszlim elenség toposzának transzatlanti jelenlétére.

Az előző írás ellensúlyaként Daniele Sanguineti a lepantói győzelem genovai vizuális emlékezetét vizsgálja, elsősorban annak egyházi ikonográfiáján keresztül (*Lepanto in Religious Iconographies: The Genoese Case*). A győzelem európai visszhangja és a velencei ünnepek ellenére nincs tudomásunk látványosabb genovai győzelmi ünnepélyről. A tanulmány nagy hangsúlyt helyez a Velencében népszerűvé váló és Itáliában elterjedő vallásos tematikájú festményekre, amelyek a diadalt Szűz Mária közbenjárásához kötik. Ennek fényében a szerző kitér a csatához köthető 16–18. századi Rózsafüzér Királynője-ábrázolásokra, amelyeken nemegyszer feltűnik V. Pius pápa, vagy a Szent Liga vezető személyeinek alakjai.

Emiliano Beri a velencei propagandában gyávaként, az oszmánokkal megütközni nem akaróként feltüntetett Giovanni Andrea Doriát ért, leginkább koholt vádakot vizsgálja (*Accusation, Defense and Self-Defense: The Debate on the Action of Giovanni Andrea Doria in Lepanto*). A keresztényekre gyakorolt lélektani hatásait tekintve jelentős és méreteit tekintve is impozáns tengeri csata parancsnokait szinte mind hősként ünnepelték, a spanyolok oldalán harcoló genovai Doriát leszámítva, akit a velencei résztvevők megvádoltak többek között azzal, hogy elmenekült a küzdelemből. A szerző ismerteti magának a csatának a lefolyását, a Doriát ért vádak hátterét, az ezzel kapcsolatos történelemszövegek historiográfiáját, valamint a parancsnok (ön)védelmében is megjelent írásokat, továbbá az azokat alátámasztó írott és képi forrásokat is bemutatja. Utóbbi esetben a legjelentősebbek azok a falikárpitok, amelyeket maga Doria rendelt meg személyének és szerepének tisztázása céljából.

Laura Stagno tanulmánya szintén a genovai tematikához kapcsolódik, bemutatva az Andrea Doria, illetve más előkelők által megrendelt képi ábrázolásokat (*Celebrating Lepanto in the Republic of Genoa: Giovanni Andrea Doria's and Other Aristocrats' Patronage. Portraits, Paintings and Tapestries*). A Genovai Köztársaság igencsak csekély erővel, három hajóval támogatta a Szent Liga flottáját, nem úgy, mint a spanyol szolgálatban álló genovai származású vagyonos hadi vállalkozók (*asentistas*), akik jóval komolyabb erőt (28 gálya) állítottak ki. Nem véletlen tehát, hogy a köztársaság nem rendezett nagyobb ünnepséget, és reprezentációja messze elmaradt az olyan parancsnokok, mint Doria, Grimaldi és Negroni személye körüli kultusz mögött. Ez a különbség jól szemléltethető a résztvevők által megrendelt festményekkel. Az írásban említett festmények között megtalálhatók a Doriát megörökítő fegyveres portrék, valamint a Brüsszelben készült falikárpitok, amelyek allegorikus elemekkel kiegészülve mutatták be a tengeri csatát. A Szent Liga flottájába hajókat küldő genovai előkelőkhöz köthető műalkotásokat is kiemeli a szerző, ezzel is rámutatva a genovai társadalom több központú jellegére. A festményeken és falikárpitokon gyakran a csatarendbe felállt keresztény hajóhadat, a csata egy mozzanatát vagy a győztes flotta hazatérését ábrázolták. A tanulmányt 31 oldalnyi színes képi illusztráció követi, szemléltetve a Mínguez és Stagno által is tárgyalt műalkotásokat.

Bastien Carpentier írásában, ami egyben a második nagy egység utolsó fejezete, a mediterrán térség mint keresztény–muszlim ütközőzóna negatív oszmán- és berberképének jellegzetességeit és megerősödését mutatja be a 16. század második felében (*The Necessary Enemy: Reconsidering the Perception of the „Other” in a Society of War Contractors [Genoa, Spain and the Ottoman Empire – Sixteenth Century]*). Spanyolország és Genova

számára a térség két kiemelt információs központjaként Velence (a spanyol követen keresztül) és Nápoly (a spanyol alkirályon keresztül) szolgált. Carpentier ezt követően ismerteti a 16. század mediterrán hadi vállalkozóinak rendszerét, majd rátér az ellenségkép szükségességére a hadi vállalkozások fenntartásához a lepantói csata utáni évtizedekben is. Az Andrea Doria által is erősen közvetített genovai propagandában mind a Porta, mind az Észak-Afrika partjai mentén tevékenykedő berber kalózok ellenségként jelentek meg. A szerző kiemeli azt is, hogy az ellenségkép ilyen módon való felerősítése (sokszor eltúlzása) fontos részét képezte Genova érdekeinek is, fenntartva ezzel a spanyolországi Habsburgokkal való kiemelt kapcsolatát.

A kötet utolsó tematikai egysége a csata következményeinek egyik toposzával, a muszlim rabokkal, illetve az irodalomban és a képzőművészetben való megjelenésükkel foglalkozik. Andrea Zappia eddig nem publikált levéltári források alapján hasonlítja össze a genovai rabszolgaságba került muszlimok és a muszlim (észak-afrikai) rabszolgaságra jutott genovaiak életkörülményeit (*In the Sign of Reciprocity: Muslim Slaves in Geona and Genoese Slaves in Maghreb*). Vizsgálata során rámutat arra, hogy a 18. században is különbséget tettek a rabszolga, a rab és a fogoly között, még akkor is, ha előfordult átfedés a fogalmak között. Ezek után ismerteti, milyen körülmények között raboskodtak Észak-Afrikában a keresztények a 17–18. században, illetve arra, hogy milyen hatása volt a korabeli híráramlásnak a rabok helyzetére.

A rabláncra jutott török toposzáról Giuseppe Capriotti ír tanulmányában (*The Image of the Turkish Slave in a Peripheral Area of the Pontifical States: The Case of the Cycle of Villa Buonaccorsi in Potenza Picena*). A munka egy, a Pápai Államhoz tartozó Potenza Picena-i villa 18. századi freskóin alapuló esettanulmány, amely a Buonaccorsi család reprezentációjának is részét képezte. A képek Torquato Tasso *A megszabadított Jeruzsálem* című barokk eposzának főbb mozzanatait örökítették meg. Capriotti az adott jelenet freskójának bemutatásakor idézi az eposz megfelelő szakaszát. A szerző elemzése során arra jutott, hogy a freskókon található török rabok alakjai nagymértékben merítenek a lepantói csata utáni időszakban elterjedt sztereotípiákból, mutatva azt is, hogy a törökkép bizonyos szegmensei a csata után közel másfél évszázaddal is megmaradtak, és részét képezték a vizuális emlékezetnek. A képek bemutatásán és elemzésén túl azonban a tanulmányban olvashatunk a megrendelő, Buonaccorso Buonaccorsi családjának kapcsolatáról a Máltai Lovagrenddel. A keresztény hagyományokkal rendelkező renchez való szoros kötődés magyarázatot ad a freskók témaválasztására, valamint a leláncolt muszlim rabok ábrázolására.

A kötet utolsó tanulmányában Mercedes Alcalá Galán a 17. századi spanyol irodalmi művekben és drámákban előforduló toposszal, a muszlim rabságban sýnlódó keresztény nőkkel és férfiakkal foglalkozik (*‘Cet obscur objet du désir’: Sex and Slavery in Early Modern Spanish Fiction*). A vizsgált időszakból származó írott és vizuális műveket a rabszolgákkal foglalkozó korabeli forrásokkal, krónikákkal, jogi dokumentumokkal veti össze, bemutatva azt, hogy a fikciós művekben „mórként” feltüntetett muszlimok (akik lényegében a megtestesült hitetlenséget is jelképezik) általában vagy nemeslelkűek és lovagiasak, vagy pedig hatalmukkal visszaélő, buja és kéjsóvár fogva tartók voltak. A rabok (nők és férfiak egyaránt) kiszolgáltatott helyzetben voltak, és a testi közeledések mellett az iszlámra való áttérés veszélye is fenyegette őket. Hasonlóképpen mór rabokról is lehetett olvasni, akik keresztény hitre tértek. A szerző ennek fényében arra is rámutat, milyen összetett volt mind a muszlim, mind a keresztény rabok kérdése a Földközi-tenger térségében.

Összességében elmondható, hogy a tanulmánykötet a korábban nem publikált forrásoknak és az elemzési szempontoknak köszönhetően újszerű, multidiszciplináris megkö-

zelítésekkel járul hozzá a lepantói csatával, annak hosszú távú politikai és vizuális emlékeztével, valamint a 16–18. századi Mediterráneum török- és berberképeivel kapcsolatos ismereteinkhez. A Genovai Köztársaság vizuális emlékeztének és politikai reprezentációjának bemutatásával a csata egyik, napjainkra háttérbe szorult résztvevőjének is emléket állít. A kötet művészettörténeti, társadalom-, eszme- és politikatörténeti tartalma miatt értékes új részévé vált a csata historiográfiájának.

*Szuromi Kristóf**

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézetének egyetemi adjunktusa (1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1., suromi.kristof@btk.ppke.hu).

CONTENTS

Wars, Battles and Chronicles: Sources of Historical Memory (Tibor Martí)	371
<i>Studies</i>	
Máté Molnár: The Battle of Campaldino	375
Zoltán Korpás: History is Written by Victorious Battles: Glorious Lepanto and Forgotten Preveza	401
Barnabás Guitman: A Witness to the Emperor's Thoughts: History Writing in the Service of the Ideology of Universal Monarchy	437
Tibor Martí – Géza Pálffy: From Common Court Service to Armed Conflict: The Encounters of a Spanish and a Hungarian Nobleman (Melchor de Robles and János Pethő) in 16 th Century Central Europe	455
Éva Ring: The Kidnapping of King Stanislaus II Augustus of Poland: The Problem of the Ruler's Legitimacy in Late-Eighteenth-Century Polish Politics	485
<i>Workshop</i>	
Tibor Monostori – Bernadett Smid: Hungarians before the Spanish Inquisition in the 16 th –18 th Centuries: First Steps of a Research Project and Database Construction	501
<i>Book Review</i>	
"The Most Memorable and Lofty Occasion that Past Centuries Have Beheld" (Zoltán Korpás)	517
Lepanto and Beyond: Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean (Kristóf Szuromi)	521
War and Militaries in Eastern Europe, 1450–1500 (László Szokola)	526
Relations between the House of Austria and the Polish Line of the Vasa Dynasty, 1635–1668 (Tibor Martí)	530

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat